

Baranya vármegye közigazgatásának „első” évszázada (1686–1787)*

PINTÉR TAMÁS

segédlevéltáros, MNL Baranya Vármegyei Levéltára
7623 Pécs Rét utca 9.
e-mail: pinter.tamas2@mnl.gov.hu

Rezümé: A török kiűzése újjászületést jelentett Baranya vármegye számára. Bár a térség jelentősen megszenvetde a visszafoglaló háborút, a vármegye hamar új életre kelt: a századfordulóra már megszilárdult a régi-új berendezkedés. A békes fejlődés évtizedeiben csak II. József kerületi igazgatása okozott némi törést. A király rendszerének összeomlása után a vármegye visszanyerte autonómiáját, és beköszöntött a klasszikus rendiség korszaka, amely egészen az 1848–49-es szabadságharc leveréséig zavartalanul működhetett.

Kutatásom célja, hogy betekintést nyújtson Baranya vármegye közigazgatásának fejlődésébe, a járási struktúra ki-, majd átalakulásától egészen a központi hivatali pozíció rendszerezéséig. A téma forrásbázisát az MNL Baranya Vármegyei Levéltárának iratanyaga jelenti. Reményeim szerint eredményeim átfogó képet nyújtanak a helyi adminisztrációról, illetve Baranya vármegye történetéről, és lehetőségem nyílik olyan minták felismerésére, amelyek a vármegye helyi viszonyain túl országos léptékű következtetések levonására is alkalmasak lehetnek, segítve ezzel a rendi korszak közigazgatási folyamatainak mélyebb megértését.

Kulcsszavak: Baranya vármegye, adminisztráció, közigazgatástörténet

The “first” century of the administration of Baranya County (1686–1787)

Summary: The expulsion of the Turks brought a rebirth for Baranya County. Although the region suffered greatly during the reconquest war, the county quickly revived: by the turn of the century, the old-new order had stabilized. During the decades of peaceful development, only the district administration under Joseph II caused some disruption. After the collapse of the king’s system, the county regained its autonomy, ushering in the era of classical feudalism, which functioned undisturbed until the 1848–49 War of Independence was suppressed.

My research aims to provide insight into the development of the administration of Baranya County, from the establishment and transformation of the district structure to the regularization of central administrative positions. The research was based on the document collection of the Baranya County Archives of the Hungarian

*A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-3-II kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

National Archives. I hope that my results will offer a comprehensive view of local administration and the history of Baranya County, and allow me to identify patterns that, beyond the local circumstances of the county, could also lead to nationwide conclusions, thereby contributing to a deeper understanding of the administrative processes of the feudal era.

Keywords: Baranya County, administration, administrative history

Bevezetés

A török csapatok kiűzése újjászületést jelentett Baranya vármegye számára, amely a XVI. század közepétől kezdve a Porta megszállása alatt állt. Bár a térség jelentősen megszenvedte a visszafoglaló háború borzalmait, a vármegye hamar új életre kelt: a szervezett betelepítések mellett visszatért néhány korábbi birtokos familia leszármazottja, de az 1711. évi kiegyezés után az ország számos pontjából érkeztek letelepedni vágyó nemesek is.

Bár a katonai, majd kamarai igazgatás (amely alá a visszafoglalt vármegye elsőként betagozódott), illetve a pécsi püspök és a baranyai főispán közötti konfliktus némiképpen hátráltatta a vármegye-rendszer kikristályosodását, a századfordulóra már megszilárdulni látszott az új berendezkedés: 1694-ben Baranya új vármegyei címet nyert, 1698-tól kezdve újra indultak a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyvei, inentől fogva rendszeresen üléseztek a helyi nemesek. A vármegyei irányítás és a helyi nemesség alapvetően együttműködött, a békés fejlődés nyugalmas évtizedeiben csak II. József (uralkodott: 1780–1790) kerületi igazgatása okozott némi törést, mely ismét átrendezte a vármegyei közigazgatás és igazságszolgáltatás módjait. A kalapos király rendszerének összeomlása után a vármegye visszanyerte autonómiáját, beköszöntött a klasszikus rendiség korszaka, s a vármegyei adminisztráció egészen az 1848–49-es szabadságharc leveréséig (némi változtatásoktól eltekintve) zavartalanul működhetett.

Az adminisztráció változásának folyamatát több szempontból is indokolt vizsgálni. Egyrészt a tisztikari struktúra átalakulásából (átalakításából) láthatjuk, hogyan reagált a vármegye bizonyos problémákra: egy új pozíció állandósítása egyértelműen egy válaszreakció, amellyel az aktuális tisztikar saját struktúrájának optimalizálására törekedett. Másrészt a baranyai tisztikarral kapcsolatos szakirodalomban számtalan téves adat, elírás vagy éppen hiányosság van, amelyek feltétlenül korrigálásra szorulnak. Mindezek alapján érdemes szemügyre venni a baranyai közigazgatási rendszer változásait: a közigazgatási gépezet, a vármegyei tisztikar adminisztrációs struktúrájának megértése olyan alapot jelent, amelynek ismerete nélkülözhetetlenek bizonyulhat a későbbi, részletesebb elemzésekhez.

A török kiűzésétől Rákócziig

Pécs török alóli felszabadulása (1686. október 22.), majd a környék jelentősebb településeinek (Szigetvár, Siklós, Mohács, Baranyabán [ma Popovac, Horvátország]) visszafoglalása, végül a Nagyharsánynál megvívott ütközet (1687. augusztus 12.) után a legfontosabb feladat a közállapotok, valamint a helyi népesség (adófizetők) állapotának felmérése volt. Ezt a Pécsre helyezett Császári Udvari Kamara prefektúrája volt hivatott elvégezni. A pusztítás mértékének felmérése mellett, bár meglehetősen lassan, de párhuzamosan elindult a vármegyei élet felélénkülése, s lépések történetek a vármegyei közigazgatás megszervezésére is. 1688. év végére már főispánja is lett a vármegyének,¹ s az évtized végére felállt az irányítószervezet is, egy teljes tisztikar is.

Béli Gábor kutatásai alapján 1693–1701 között Baranya már három körzetre (*districtus*) volt osztva, a pécsi, a siklói és a mohácsi járásra.² Hasonló megállapításra jutott korábban Angyal Pál is, aki szerint „a vármegye valószínűen három

¹ NAGY 2007, 112–113.

² BÉLI 1988, 41.

járásra volt osztva”, ugyanakkor hozzáfűzte, „a harmadik járás, a siklósi csak 1700-ban alakított meg.”³ Angyal megállapításait némiképpen árnyalja, hogy az első, a vármegyei tisztkart teljességgel közlő leírásunk 1693-ból származik, s ez alapján a központi hivatalok közül az alispán (*vice-comes*), a jegyző (*notarius*), míg a járásokban három fő- (*supremus iudex nobilium*) és három alszolgabíró (*vice-iudex nobilium*), valamint három esküdt (*iuratus assessor, jurassor*) teljesített szolgálatot,⁴ a három járásnak tehát már 1693-ban léteznie kellett. A későbbi vármegyei jegyzőkönyvek azonban egyértelműsítik, hogy a felsorolás ellenére a vármegyének már adószedője (*perceptor*) is működött a 17. század utolsó évtizedében.⁵

Mivel az 1693–1700 közötti évekből nem áll rendelkezésünkre kellő forrás a tisztkar rekonstrukciójához, a változásokkal kapcsolatban csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Azt azonban biztosra vehetjük, hogy a járási struktúra első változása, az alszolgabírói és esküdti hivatalok összevonása ezekhez az évekhez köthető: a későbbi jegyzőkönyvekből egyértelműen látszik, hogy a vármegyében olyan alszolgabírák teljesítettek szolgálatot, „kiket ekkor esküdtnek is neveznek”.⁶

A tisztségek összevonásának pontos idejét megállapítani meglehetősen problematikus. Béli kutatásai kimutatták, hogy az 1696-os dikális összeírásban és a közgyűlési jegyzőkönyvek 1698. évi bejegyzéseiben csak szolgabírókat találunk,⁷ míg 1700 decemberében már kizárólag főszolgabírók és esküdtek kerülnek említésre.⁸ Van azonban egy forrásunk, amely lehetőséget nyújt a még korábbi datálásra: az 1694. évi, I. Lipót által adott, új megyei címer használatát engedélyező oklevél szövegében alispánt, szolgabírókat, illetve esküdteket említenek,⁹ így valószínűleg az alszolgabírói és az esküdti hivatalokat 1694-től összevonták.

Az első, teljességgel rekonstruálható baranyai tisztújítás (*sedes restauratio*), melyet megismerhetünk a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveiből 1701. február 17-én, a főispán jelenlétében került megtartásra.¹⁰ A források azonban nem csak az első teljes restaurációt, hanem egyúttal a járási felosztás átszervezését is közlik: a pécsi járás Mecseken túli részéből került kialakításra a dombóvári járás, amely később, Dombóvár Tolna vármegyéhez csatolása után *Transmontani*, azaz „hegyen túli”, hivatalos magyar nevén „hegyháti járásként” fog tovább élni. Ugyanakkor helyezték a siklósi járás székhelyét Baranyavárra, s a körzet rövidesen már baranyavári járásként kerül említésre. A tisztviselőket tekintve immáron négy főszolgabíró választására került sor, s mellettük továbbra is alszolgabíró-esküdteljesített szolgálatot.

Az alszolgabíró-esküdt hivatalok ismételt szétválasztása ugyancsak az 1701. évhez köthető: az augusztus 3-án tartott közgyűlés egyértelműen kimondta, hogy a februári választáson alszolgabírói hivatalokra választottak tisztviselőket.¹¹ Az állománybővítés a november 15-én tartott közgyűlésen folytatódott, amelyen – immáron egyértelműen megkülönböztetve – négy járási esküdt megválasztására került sor.¹²

³ Idézet: *ANGYAL* 1908, 116.

⁴ HU-MNL-BaVL-IV-1003. Pécs Város Tanácsának iratai (1690–1872), b. Tanácsi iratok (1690–1847) No 17.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1542–1962), Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (1695–1869) (továbbiakban: HU-MNL-BaVL-IV-1), a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1698–1847) 134/1702.

⁶ Idézet: „*Vice Iudices Nobilium seu ut alii dicunt Iurati Assessores*”. HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 28/1701. (p. 23.)

⁷ *BÉLI* 1988, 44–45.

⁸ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 22/1700.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár, OL Országos Levéltár, A Magyar kancelláriai levéltár - A szekció, 57. Libri regii (1527–1867) [*Királyi Könyvek*] 23. kötet, 332–333.

¹⁰ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 28/1701.

¹¹ Idézet: „*in viceiudicem Comitatus Baranyiensis electus et constitutus*” HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 79/1701.

¹² Idézet: „*iurati Assessores huiusce Comitatus [...] constituti sunt*” HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 92/1701.

Universitas Baranyiensis

Az új rendszer alapvetően kielégítette a megyei igazgatás igényeit, fennállása azonban rövid időn belül komoly veszélybe került. A Rákóczi szabadságharc, a kuruc (1704) és a rác csapatok dúlása (1704 és 1708) az egész vármegyét romba döntötte, s a különféle hivatalnokok elhurcolása jelentősen visszavetette a vármegyei igazgatás szerveinek működését is. Ahogy azt Béli megfogalmazta, „ezzel zárult a vármegye török utáni történetének első fejezete.”¹³ A „korszakhatár” tökéletesen tükrözi a kortársak szemléletét is: a Berényi Gergely főjegyző által készített új közgyűlési jegyzőkönyv egy „boldog új kezdet [*Felix esto principium*]”¹⁴ reményének adott hangot.

A közigazgatásban ekkor nem volt jelentős változás: a hadi események sokkal inkább a személyi állományt, s nem magát a struktúrát veszélyeztették. Ebből kifolyólag nem volt akadálya annak, hogy a hadak elvonulása után a vármegye hozzálasson a tisztikar újjászervezéséhez.

A következő évtizedet leginkább Nesselrode Vilmos (1705-től püspök-főispán) és Madarász László alispán viszályával jellemezhetjük. Bár a kezdeti évek (1710–1711) alatt nincs komoly ellentét közöttük, sőt, maga Nesselrode nevezte ki az addig kizárólag helyettes alispán Madarász Lászlót „*legítimo*” első alispáni hivatalába,¹⁵ 1713-ra azonban a vita pattanásig feszült.

Az 1713. július 10-én tartott tisztújítás újabb fordulópontnak tekinthető a vármegye életében. Elsőként jelentős változás következett be a főszolgabírói pozíciók átszervezésével: a pécsi főszolgabírói hivatal ideiglenes jelleggel összevonásra került a dombóvári (hegyháti) főszolgabírói hivatallal, ezzel létrejött a Pécs-dombóvári főszolgabírói hivatal. Ugyancsak egyesültek a siklósi- és a mohácsi főszolgabírói hivatallal. Ugyancsak egyesültek a siklósi- és a mohácsi főszolgabírói hivatallal. A tisztújításon ugyan csak két-két főt választottak alszolgabírói, és esküdti hivatalra is, bár ezen hivatalok számát feltehetőleg nem csökkentették. További struktúra módosítást jelentett a tisztügyi hivatal (*fiscalis*) rendszeresítése.¹⁶ Másodszor, a püspök-főispán és az alispán vezetésével bekövetkezett a vármegyei nemesség pártokra szakadása, s ezzel gyakorlatilag két, egymással párhuzamosan működő, egymást csak részben elismerő tisztikar jött létre. A szakadás nem minden hivatal esetén érvényesült. Létezett egy „harmadik párt” is, amely a kiegyezést szorgalmazta: bizonyos tisztségviselőket mindkét párt elismert, illetve a legtöbb tisztségviselő, bár eltérő hivatallal, de párhuzamosan voltak jelen mindkét tisztikarban.¹⁷

Úgy tűnt, hogy a püspök-főispán és az alispán közötti ellentétnek az 1715. június 21-i közgyűlés vet véget, amikor mindkét tisztikar bejelentette lemondását,¹⁸ és beleegyezett egy új, egységes tisztikar megválasztásába. Az 1715. július 8-i tisztújítás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Madarász újbóli győzelme az alispánválasztáson feltűzelte a pártoskodást a vármegye két vezetője között. A kettészakadt vármegyei közigazgatásban bekövetkező személyi változásokat nem

¹³ Idézet: *BÉLI* 1988, 43.

¹⁴ Idézet: HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 1. kötet (1698–1711), címlap.

¹⁵ Idézet: „[...] *Dominus Ladislaus Madarász, substitutus Comitatus vicecomes, ab Exellentio Domino Supremo Comite pro legitimo Vicecomite eiusdem Comitatus eligo et confirmat.*” HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 507/1711.

¹⁶ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 208/1713.

¹⁷ Példa erre Karácsony István siklósi-mohácsi főszolgabíró, kinek hivatalát (1713. július 10. – 1717. december 18.) mindkét párt elismerte. Mellette láthatjuk Pávics Mihály esetét, akit a Madarász-féle párt 1711. szeptember 18. – 1716. augusztus 7. között alszolgabírónak, míg a Nesselrode-féle párt 1713. július 10. – 1715. július 8. között főszolgabírónak ismert el. Ez azonban nem gátolta abban, hogy rendszeren megjelenjen mindkét párt közgyűlésén.

¹⁸ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 36/1715.

áll módunkban ismertetni, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a Madarász-féle közigazgatási rendszer új járási hivatalnok-struktúráját léptetett érvénybe: a két főszolgabíró mellett három alszolgabírót, valamint hat esküdtet ismert el. Ugyanekkor a főispán pártja továbbra is két fő- és két alszolgabírót, illetve négy esküdtet alkalmazott.¹⁹

A fordulópont végül az 1718. évi tisztújításon²⁰ következett be, amikor egy harmadik szereplőt, Passardi Jánost választották alispánná, s ezzel megindult a konszolidáció. Az újonnan felállt (és immáron az egész vármegye által elfogadott) tisztikar struktúrája alapvetően illeszkedett az 1713. évet megelőző berendezkedéshez, ám a jegyzőkönyvek hiányosságai miatt nem fogalmazhatunk meg egyértelmű álláspontot. A soron következő közgyűléseken megjelentek számbavétele alapján az új tisztikar immáron nyolc esküdtet alkalmazott.²¹

Bár az 1723-as tisztújítással rövid időre visszatértek a hat esküdt rendszeréhez,²² az adminisztrációs terhek megnövekedése ahhoz vezetett, hogy az 1724. január 21-én, majd az 1727. május 6-án tett esküdti kinevezéssel az állandóan alkalmazott esküdti hivatalok száma ismét nyolc főre emelkedett.²³

A központi adminisztrációban 1728. február 19-én következett be újabb változás, amikor Lákóczy Mihály kinevezésével rendszeresült a tisztii alügyészi hivatal.²⁴

A berendezkedés alapvetően működőképesnek mutatkozott, legalábbis erre utal, hogy a pozíciók kapcsán az 1732. évi tisztújítás sem hozott változást. Bár az adószedői számadások azt a benyomást kelthetik, hogy 1732 után a tisztikari állományt leépítették (a számadások rendszerint csak 1 fő-, illetve 3 alszolgabíró fizetéséről szólnak²⁵), a jegyzőkönyvek és a közgyűlési iratok mélyebb vizsgálata alapján azonban nem került sor létszámcsökkentésre, csupán betöltetlenül hagyták az aktuálisan megüresedett hivatalokat. A Pécs-dombóvári főbírói hivatalnál

¹⁹ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. *Congregatio Generalis 1715. október 3. megjelentek listája*. Megjegyzendő, hogy ezen a közgyűlésen olyan személyeket is esküdtnek jeleznek, akik az 1715. július 8-i tisztújításon (mindkét párt által is elismerve!) elvesztették esküdti hivatalaikat. A főispáni struktúrárt lásd: HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 18/1718.

²⁰ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 24-29/1718.

²¹ A jegyzőkönyv nem jegyzi a teljes tisztikart, az alszolgabírók és az esküdtnek nevesítés nélkül kerültek megerősítésre: „Religendi denuo subalterni domini officiales, vice iudices et iuratores, iidem omnino qui prioribus quoque officiis fungebantur apud priores suos ordinarios, reiterato iuramento mediante, confirmati sunt.” HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 29/1718.; A legnagyobb problémát az jelenti, hogy az említett korábbi (*priores*) hivatalnokok kiléte a korábban említett két, párhuzamos tisztikar okán nem egyértelmű. A hivatalnokok azonosítására csak a későbbi közgyűléseken való megjelenésük útján van mód. Ezek alapján az alábbi járási struktúrárt ismerhetjük fel: a főszolgabírók lettek Pávics Mihály és Grabarits András, míg alszolgabírók: Petróczy Mihály, Czuppon László, Balogh István és Gludovác György, valamint az esküdték: Egyed János, Koller Imre, Mirkóczy Miklós, Simovics Ferenc, Svilkovics (Hegyi) János, Thanyi (I.) Ferenc, Velikay (I.) Ferenc és Zarka István. HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 1718. május 4. *Congregatio Generalis, 1718. június 10. Congregatio Generalis, 1718. július 1. Congregatio Generalis és 1718. július 16. Congregatio Particularis megjelentek listája*. Külön problémát okoz, hogy a 1718. évi protokollum május és július között két alkalommal is főszolgabírónak nevezi Bana Jánost is, de valószínűsíthető, hogy csak tiszteletbeli címről beszélhetünk.

²² HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 69/1723.

²³ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 14/1724. és HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 70/1727.; Említendő, hogy az 1729. évi fizetési lista hét esküdtet és komisszáriust tart számon: „Septem Dominum Jurassorum et Comissarior”, ugyanakkor említést tesznek egy ezévből elhunyt, nyolcadik esküdttről is: „Relicta Unicus Jurassoris vidua”. HU-MNL-BaVL-IV-6. Baranya vármegye adószedőjének iratai (1542–1854), d. Adószedői számadások (1705–1850) (A továbbiakban: HU-MNL-BaVL-IV-6-d.) 12. kötet 1728/1729. kiadások, p. 6.; 1731. évi adószedői számadások már ismét nyolc esküdttről számolnak be: HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 14. kötet 1730/1731. kiadások, p. 24.

²⁴ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 24/1728.

²⁵ HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 12. kötet 1728/1729. kiadások, p. 6.; HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 14. kötet 1730/1731. kiadások, p. 24.; HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 15. kötet 1733/1734. kiadások, p. 24.

látjuk, hogy Pávics Mihály 1728. évi halála után²⁶ csak 1732. szeptember 3-án került sor a tisztség újbóli betöltésére.²⁷ Ehhez hasonló, több éves üresedés figyelhető meg a siklói alszolgabírák esetében is, Gludovác György 1725-ben bekövetkezett halála után²⁸ ugyanis a hivatal hét éven át volt betöltetlen.²⁹

1732-ben tehát még kísérletet tettek a tisztikari pozíciók feltöltésére és a vármegyei adminisztráció működtetésére. Bizonyára már ekkor megfogalmazódott az igény a tisztikar hivatalainak optimalizálására, ami a soron következő restauráción öltött testet.

Az 1736. évi tisztújításon az aktuális rendszer gyökeres átalakításáról döntöttek. Alispáni javaslatra, amelyet a jegyzőkönyv szerint a tekintetes karok és a rendek is támogattak, megszüntették az alszolgabírói hivatalokat, valamint az eddig összevont Pécs-dombóvári és Siklós-mohácsi fősolgabíróságokat is.³⁰ Helyettük, mint minden járásban, egyetlen fősolgabírót³¹ és két esküdtest választottak.

A szakirodalom alapján az 1736. évi tisztújításhoz kötődik az első aljegyző pozíciójának rendszeresítése is. Angyal Pál szerint az 1736. évi tisztújításon „jegyző maradt Pápay István, a ki mellé aljegyzőül Friebaisz Ádám rendeltetett.”³² Ódor Imre hasonlóan fogalmaz, szerinte [Friebaisz Antal] „fia, Ádám 1736-tól a megye aljegyzője.”³³ Bár az 1736-os jegyzőkönyv tagadhatatlanul a „Vicenotariatus officium”-ról, azaz az aljegyzői hivatalról beszél, a szöveg³⁴ bizonyos része azonban más értelmezési lehetőséget is kínál, ezért érdemes a kérdést mélyebb vizsgálat alá vonni. A hivatal későbbi működésből egyértelműen látszik, hogy Friebaisz tisztsége nem azonos az 1761-ben rendszeresített aljegyzői pozícióval.

Elsőként érdemes megemlíteni, hogy a „substitueret” igealak helyettesítésre, s nem alárendeltségre utal. Ezt az értelmezést erősíti, hogy 1736-ban valójában egyszerű esetről beszélünk, a kinevezés oka kizárólag az aktuális főjegyző, Pápay István súlyosan megromlott egészsége: „gravem statum suum valetudinarium”. A két hivatal „egyenjóságát” az 1738. évi adószedői számadás³⁵ is igazolja: Frei-

²⁶ Halálának pontos ideje nem ismert. Annyi bizonyos, hogy az 1728. augusztus 25-én tartott vármegyei közgyűlésen még megjelent, ellenben az 1729. évi adószedői számadások szerint az 1729. évben már nem kapott fizetést. Ebből kifolyólag halála 1728. augusztus 25. és 1728. december 31. között következett be: HU-MNL-BaVL-IV-1-a. *Congregatio Particularis 1728. augusztus 25. megjelentek listája* és HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 12. kötet 1728/1729. kiadások, p. 6.

²⁷ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 118/1732.

²⁸ Halálának pontos ideje nem ismert. Annyi bizonyos, hogy az 1725. március 8-án tartott vármegyei közgyűlésen még megjelent, az év hátralévő részében azonban nem találkozhatunk nevével jegyzőkönyvekben. HU-MNL-BaVL-IV-1-a. *Congregatio Generalis 1725. március 8. megjelentek listája.*; Feltételezhetjük, hogy már az 1725. év elején betegeskedett, mert április 9-én végrendelkezett: HU-MNL-BaVL-IV-1. h. Nemesi családok és nemesi községek iratai (1695–1912), 102. Gludovits 2198/1837. alatti III. számú melléklet.; Barthos Lajos tiszti főügyész 1837. évi véleménye szerint „1725. esztendőben történt haláláig siklói járásban szolga bíróságot viselt”. HU-MNL-BaVL-IV-1-h. 102. Gludovits 3301/1837.

²⁹ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 97/1732.

³⁰ Idézet: „sublatís ac cassatís in his quattuor prioribus vice-judicibus nobilium”. HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 168/1736.

³¹ Uo.: Idézet: „ita quidem, ut a modo imposterum singulo processui unus dumtaxat sit Judicum”

³² Idézet: *ANGYAL* 1910, 82.

³³ Idézet: *ÓDOR* 1995, 27.

³⁴ Idézet: „Tacta positione per [...] Dnus Ordinarius Notarius Stephanus Pápay monitu, siquidem is, ob gravem statum suum valetudinarium, muneri suo Notariali facere satis nequiret, ideo Dnus Comes censeret, ut idoneum aliquod subjectum, quod vices ejusdem Notarii gereret, substitueret, cui in finem Adamum Freibaß aptissimum esse judicaret: qui antedictus Adamus Freibaß, unanimi Statuum et Ordinum consensu, in tactum Vicenotariatus officium cum dimidio tamen ordinarii notarii salario, ut aequae 150 ft, suffectus et denominatus fuisset [...]” HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 166/1736.

³⁵ HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 18. kötet 1738. kiadások p. 24.

baisz és Pápay is egyenlően (*aeque*) megállapított összeg felvételére volt jogosult, amely a hagyományos főjegyzői fizetésnek felelt meg. Figyelemre méltó továbbá, hogy mindkét hivatalnok „*iurato Notarioként*” van feltüntetve, s nem „*ordinarius*”, vagy „*vice*” jelzőkkel különböztették meg őket egymástól. A felsorolásban ráadásul Freibaisz neve szerepel előbb, közvetlenül az alispán után következik. Végső érvnek tekinthetjük, hogy Pápay 1739-ben bekövetkezett halála után Freibaisz kinevezés nélkül, mondhatni automatikusan vette át a főjegyzői hivatalt,³⁶ és eddig viselt pozíciójára nem lett új személy kinevezve. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Freibaisz 1736. évi új hivatala sokkal inkább tekinthető egy ideiglenes, aktuális problémára választ adó megbízásnak, egyfajta *comissionak*, mintsem az 1761-ben létrehozott, rendszeresített aljegyzői tisztség (*officio*) előzményének. Megnevezése tekintetében a „főjegyző helyettes” vagy „helyettes főjegyző” leíróbb titulus lehet arra a hivatalra, mely Pápay Istvánnal párhuzamosan, egyenrangú félként végezte el a főjegyzői teendőket.

A tisztikari struktúra következő átalakítása majd két évtized múlva következett be, az 1740/50-es években csak minimális változásokat láthatunk.³⁷

Az 1759. szeptember 7-i átrendezéssel³⁸ a vármegye visszatért az 1723 előtti berendezkedéshez, a járásokként egy fő-, és egy alszolgabírói rendszerhez. Az alszolgabírói hivatal (újra) felállításával³⁹ az esküdtek száma járásokként egy főre csökkent. Az 1759. évi struktúraváltás, bár a járási hivatalok számában nem hozott változást (mindössze néhány esküdt lépett elő alszolgabírónak), fokozatosan előrevetítette a közeledő problémákat: a népesség folyamatos növekedése, és az adminisztrációs teendők ellátása egyre komolyabb kihívást jelentett a hivatalnokoknak.

A terhek folyamatos növekedése által okozott problémák, bár a legtöbb hivatalnál jelentkeztek, orvoslásukra egyedül a jegyzői hivatal esetén tettek kísérletet: a főjegyző bizonyos feladatainak átvételére 1761. október 10-én rendszeresítésre került az első aljegyzői hivatal.⁴⁰ A jegyzők mellett azonban a járási hivatalok terhelése is exponenciálisan növekedett, s az úrbárium idejére tarthatatlanná vált: az összeírások elkészítéséhez a táblabírók és a tiszteletbeli esküdtek bevonására is szükség volt.⁴¹ A „krízishelyzetből” azonban a vármegye nem azt a következtetést vont le, hogy a járási hivatalnokok száma nem elegendő a mindennapi működéshez, hanem azt, hogy csak az úrbérrendezéshez hasonló, egyszeri és nagyszabású feladatok elvégzése okoz problémát. Ebből kifolyólag a soron következő tisztújításon (1769. április 26.) semmilyen változtatásra sem tettek javaslatot, s az 1773. január 4-i tisztújításon is mindössze egy új hivatal, a másodalispán pozícióját rendszeresítették.⁴²

³⁶ 1740-ben (immáron Pápay halála után) Freibaisz ugyancsak „*iurato Notario*”, de már a teljes főjegyzői fizetést, 300 forintot kapott. HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 19. kötet 1740/1741. kiadások p. 33.; Az 1741. november 27-i közgyűlésen már „*ordinarius notarius*”-nak nevezik: HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 180/1741.

³⁷ Erre példa az alügyészi hivatal ideiglenes megszüntetése 1753. január 3-án: HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 16/1753.; A hivatal ismételt betöltésére mindössze 1762. december 15-én került sor: HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 250/1762.

³⁸ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 129/1759.

³⁹ Ódor Imre szerint ugyancsak 1761-hez köthető az alszolgabírói hivatal ismételt rendszeresítése is: „A főszolgabírák (ekkor már így nevezték) munkáját 1761-től alszolgabírák is segítették, s 1775-től a 12 szolgabíró mellé az esküdtek számát is 12-re emelték.” ÓDOR 1995, 25.; Mint azt azonban korábban láthattuk, az alszolgabírák ismételt megjelenése az 1759-es átszervezéshez köthető. Meg kell említenünk ugyanakkor, hogy Ódor ugyanezen munkájában közreadott archontológiai adattárban az alszolgabírák kinevezésénél (helyesen) 1759 szerepel.

⁴⁰ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 183/1761.

⁴¹ Alkalmazott táblabírók: Birisics Ferenc, Salamon Sándor, tiszteletbeli esküdtek: Csányi László, Koller József. HU-MNL-BaVL-IV-1. i. Úrbéri iratok (1730-1848), 131. (Kövágószőlős), 195. (Pellérd), 296. (Gyúd) és 312. (Becefa)

⁴² HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 47/1773.

A Baranya vármegyei közigazgatás történetében egyértelműen az 1775. február 21-i rendezés⁴³ hozta a legnagyobb változásokat. Az alispán javaslatára⁴⁴ az átstrukturálás következtében két új járás felállítására került sor: létrehozták a mohácsi és a szentlőrinci járást, mindkettő a járási központról véve elnevezését. Mindezek következtében a fő- és alszolgabírók száma hat-hat főre emelkedett.

Elrendelték egyúttal, hogy járásonként ismételten két-két esküdt teljesítsen szolgálatot, ezzel a *jurarrosok* száma összesen tizenkét főre emelkedett. Az új esküdtek jórészt kancellisták és korábbi, tiszteletbeli esküdtek voltak. Az 1775. évi létszámbővítés során az újonnan kinevezett esküdtek esetében azonban nem határozták meg, hogy melyik járásban fognak szolgálatot teljesíteni, s noha 1775. február 21-én hivatalos kinevezések történtek, az újonnan hivatalba lépő esküdtek még 1776. május 28-án sem kapták meg első fizetésüket.⁴⁵ A problémák megoldásáig azonban a vármegye, hogy elkerülje az esetleges függésbe kerülést, vagy túlzott befolyásszerzést, megtiltotta a kinevezett esküdteknek, hogy magánszolgálatot vállaljanak. A rendszer végül az 1777. novemberi tisztújításon stabilizálódott: ettől kezdve a megválasztott esküdtek rendszeresen folyósított fizetéssel, járásaikban maradvá látták el feladataikat.⁴⁶

Ugyancsak az 1775. február 21-i közgyűléshez kötődik két új, központi hivatal felállítása: rendszeresítették az adószedői, és a főszámvevői hivatalt is.⁴⁷

A következő átszervezés (1787) előtti utolsó tisztikari változást a másodaljegyzői pozíció felállítása jelentette, amit a vármegye már 1773 óta fontolgatott.⁴⁸ Bár a kinevezés pontos dátumát nem ismerjük, az 1775. április 5-i részgyűlésen Hojcsy (I.) Pál neve mellett már aljegyzői titulus olvasható.⁴⁹

A másodaljegyzői hivatal felállításával a szűken vett vármegyei tisztikar immáron 33 tisztséggel rendelkezett, amely minden bizonnyal elegendő volt a vármegyei adminisztráció hosszútávú fenntartására. Bár a rendszer mindössze tíz évig állt fent, mégis olyan alapot teremtett, amelyhez egy újjászervezés során vissza lehetett nyúlni.

II. Józsefrendszere

II. József hatalomra jutása és a közigazgatásról alkotott elképzelési fokozatosan éreztették hatásukat. Reformjainak köszönhetően létrejöttek a kerületek (1785), s immáron kerületi biztosok (*officii supremi comitis administratores*) vették át a főispáni jogköröket: Széchenyi Ferenc, de még inkább Splényi József 1786. december 11-i kinevezésével⁵⁰ Baranyára is új korszak köszöntött.

Az 1787. szeptember 1-i rendezés⁵¹ megszüntette a hat járás rendszerét, s visszatért az 1775 előtti, négy járásos struktúrához. A változtatást meglehetősen pró-

⁴³ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 44/1775.

⁴⁴ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 38/1775.

⁴⁵ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 177/1776.; Érzékelhető az adószedői számadásokban is, ahol húsz fő rendszeresített hivatalt sorolnak fel: HU-MNL-BaVL-IV-6-d. 81. kötet 1775/1776. kiadások (oldalszám nélkül)

⁴⁶ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 1158/1777.; Említendő ugyanakkor, hogy a vármegye is mindössze 1777. június 24-én érezte szükségét helytartótanácsi engedélyért folyamodni: HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 939/1777.

⁴⁷ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 44/1775.

⁴⁸ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 248/1773.

⁴⁹ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. *Congregatio Particularis 1775. április 5. megjelentek listája*

⁵⁰ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 1932/1786.

⁵¹ HU-MNL-BaVL-IV-2. Baranya Vármegye II. József-féle közigazgatásának iratai (1784–1789), b. Iratok (1786–1789) (A továbbiakban: HU-MNL-BaVL-IV-2-b.) 1307/1787.

zai okok indokolták: alig tíz évvel a(z esküdtek számát emelendő) helytartótanácsi engedélykérés után, ismét a kommunikáció jelentette a legfőbb nehézséget. Ahogy Hajdu Lajos megfogalmazta: „a helytartótanácsnál adminisztratív hiba miatt azt hitték, hogy Baranya addig is 4 járásból állt [...] ezért II. József úgy intézkedett, hogy az eddigi 4 járásos beosztása maradjon meg.”⁵² Vármegyei szinten az „adminisztrációs hibának” azonban nyomát sem találjuk, a Splényi királyi biztos által küldött utasítás szerint ő az uralkodó egyértelmű parancsait tolmácsolta,⁵³ s minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy a tisztikar ellenállás nélkül fogadta el az új rendszer bevezetését.

A járások számának csökkentése magával hozta a járási hivatalnokok számának csökkenését is, s az eddig betöltött hat fő- és alszolgabírói pozíciókból mindössze négyet-négyet tartottak meg. Megszüntették továbbá a másodaljegyzői pozíciót, s feladatainak egy részét, főképp a levéltárra vonatkozó feladatkört pedig az ekkor felállított „registrator”-i hivatal vette át, míg a tisztii alügyész feladatkörét a tisztii főügyész látta el.

A rendezésre vonatkozó legfontosabb változás az esküdti hivatalok felszámolása volt. Ezzel a járási hivatalnokok, de a teljes tisztikar létszáma is jelentősen csökkent: ettől kezdve a vármegye a rendszeresített 33 hivatalnok helyett mindössze 17 tisztviselőt alkalmazott. Az új berendezkedés azonban bizonyos kompenzációira is törekedett. Bár a drasztikus átalakítás jelentősen megnövelte az állásukban maradt tisztviselők feladatait, egyúttal fizetések is megemelkedtek: a vármegyei tisztviselők kifizetésére fordított kiadások minimálisan, 7.450 forintról 7.100 forintra csökkentek.

Összegzés és utóélet

II. József rendszere már a kezdetektől instabilnak mutatkozott, a feladatok növekedése egyszerűen meghaladta a csökkentett számú járási hivatalnokok teherbírási képességét. A folyamatos adminisztrációs nyomás okán az új rendszer bevezetése után fél évvel, 1788. június 21-én felmerült két további szolgabírói pozíció létrehozásának igénye.⁵⁴ A hivatalos kinevezésekre már két nappal később, 1788. június 23-án sor került, amikor báró Splényi adminisztrátor két új „*Unterstuhlricher*”-i hivatalra – megkülönböztetve a *Vice-stuhlricher*, azaz az alszolgabírók pozíciójától – nevezett ki személyeket.⁵⁵

A király halála után a vármegyei adminisztráció visszatért az 1787 előtti berendezkedéshez. A vármegye élén ismét a király által kinevezett főispán állt: Végh Péter 1790. február 25-én vette át a közgyűlés vezetését Splényi adminisztrátortól.⁵⁶ Őt követte „a tekintetes karok és rendek” által választott alispán és helyettese, a másodalispán. A tisztikar további központi hivatalnokait jelentették a fő-, az első al- és a másodaljegyzők, a fő- és aladószedő, a fő-, vagy első tisztii-, és az al-, vagy második tisztii ügyész, valamint a főszámvevő.⁵⁷

⁵² Idézet: *HAJDU* 1982, 282.

⁵³ HU-MNL-BaVL-IV-2-b. 1307/1787.: „Übrige und befohlen Seine Majestät, daß die dermalen bestehenden 6 Distrikte, in welche der gesamte Comitatus verteilt ist, auf 4 von der Zahl district werden solle. In Pflichtschuldigsten Folge dieser allerhöchstens Willensmeinung, werden für Hochedelgeld die Einteilung des Comitatus, so Ein sie vor bin läufig 10 Jahren bestand [...]”

⁵⁴ HU-MNL-BaVL-IV-2-b. 1784/1788.

⁵⁵ HU-MNL-BaVL-IV-2-b. 1818/1788. Ezen hivatalnokok eredetileg „*título honorarii*” kapták fizetésüket, ám az adminisztráció későbbi működése során ez a megkülönböztetés eltűnik a forrásokból.

⁵⁶ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 10/1790.

⁵⁷ HU-MNL-BaVL-IV-1-a. 167/1790.

Az 1790-ben felállt tisztikar az 1775-ben kialakított járási rendszer struktúráját hozta vissza. Ez alapján a vármegye ismét hat járásra oszlott (pécsi, mohácsi, siklósi, szentlőrinci, baranyavári és hegyháti). A járási közigazgatás 1790–1848 között változatlan maradt, más vármegyékhez hasonló járási struktúraátalakítás (például új járás létrehozása) nem volt.⁵⁸ Az említett hat évtized alatt a járásokban egy fő-, és egy alszolgabíró, valamint a melléjük beosztott két esküdt teljesített szolgálatot. Ez a típusú berendezkedés minden jel szerint elegendő volt a közigazgatási feladatok ellátására, hiszen minimális módosításokkal maradt használatban egészen 1848. május 5-ig, amikor a „*tetemesen megsaporodott teendők*”⁵⁹ ellátása miatt egy új, forradalmi struktúra időszaka köszöntött be.

Irodalom

- ANGYAL, P.* 1908: Baranya vármegye a török hódoltság megszűnte után. Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 1 (1908) 3. sz. 114–120.
- ANGYAL, P.* 1910: Baranya vármegye 1732-től 1743. okt. 29-ig. Pécs-Baranyamegyei Múzeum Értesítő 3 (1910) 3. sz. 80–87.
- BÉLI, G.* 1988: A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után, 1693–1703. In: Szita L. (szerk.): Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1987/1988. Pécs, 1988. 21–50.
- HAJDU, L.* 1982: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Budapest, 1982.
- KOVÁCS, D. L.* 2023: A hivatalviselő elit prozopográfiai vizsgálata Somogy vármegyében. 1808 és 1830 között. A hivatali előélet megléte vagy hiánya, a hivatali előmenetel állomásai. In: Balatonyi J. et al. (szerk.): Specimina Operum Iuvenum 8. Szemelvények 7. Válogatás a PTE BTK 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2023) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből. Pécs, 2023. 155–175.
- NAGY, I. G.* 2007: Baranya vármegye főispánjai (1688–1950). In: Nagy I. G. (szerk.): A Pécsi Székeskáptalan pecsét-használata (1700–1845). Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 2006–2007. Pécs, 2007. 81–160.
- ÓDOR, I.* 1995: A „hivatali elit” Baranya vármegyében, 1711–1813. Levéltári Szemle 45 (1995) 2. sz. 21–34.

⁵⁸ Erre láthatunk példát akár a szomszédos Somogy vármegye esetén is, ahol 1800-ban, és 1843-ban is módosult a járási struktúra: KOVÁCS 2023, 160.

⁵⁹ Idézet: HU-MNL-BaVL-IV-101. Baranya Vármegye Bizottmányának iratai (-1848), a. Jegyzőkönyv (1848) 229/1848.